
ІСТОРІЯ

о. Юрій МИЦІК

БИТВА ПІД ОРШЕЮ 1514 РОКУ

У Східній Європі на межі XV – XVI століть вступила до вирішальної фази боротьба за спадщину Київської Русі між двома потужними центрами. Один з них – Велике князівство Литовське й Руське („Литовська Русь“) поступово слабшав. Литовська держава, яка захопила свого часу спустошені монголо-татарським нашествям українські та білоруські землі, уклала союз з Польщею й остання почала домінувати в цьому державному об'єднанні. Як наслідок – прийняття католицизму панівною династією, дискримінація православних, загострення міжнаціональних конфліктів. І хоч ця держава все більше ставала мачухою для українців, а певною мірою й білорусів, вона все ж була тоді набагато ближчою, ніж варварська Московія (саме „Московією“, а не „Руссю“ називали її західно-європейські географи й історики).

Московська держава, яка скинула золотоординське ярмо 1480 р., швидко зміцнювалася. За часів великого князя московського Івана III вона не тільки „зібрала“ всі великоросійські землі, але й перейшла до імперської, загарбницької політики. Скориставшись ослабленням Великого князівства Литовського й Руського, Москва виграла кілька війн наприкінці XV – на початку XVI століть, окупувала українську

Сіверщину. Московським перемогам сприяли потужні удари по Україні з півдня турецько-татарських агресорів. Спадкоємець Івана III, великий князь московський Василь III натхненний успіхами батька, прагнув закріпити Московію на заході... Війна, яка розпочалася ще 1501 року та двічі перепинялася, вибухнула з новою силою. Під час кампанії 1514 року Василь III захопив білоруський Смоленськ і послав своє велике військо під Оршу – важливий стратегічний пункт на перехрещенні торговельних шляхів між Києвом, Мінськом, Вільнюсом і Москвою. Прагнувши оволодіти Оршею, московське військо хотіло водночас узяти реванш за поразку тут від армії Великого князівства Литовського і Руського 1508 року. Здавалося, ніщо не могло зупинити московитів, однак раптовий марш „литвинів“ (так у джерелах називали тоді не тільки етнічних литовців, але й білорусів та українців) з Вільнюса під Оршу змусив нападників вступити на лівий берег Дніпра...

Військо Великого князівства Литовського і Руського було мішаним. Воно налічувало близько 35 тисяч чоловік, майже половина з яких припадала на коронне військо, тобто Корону Польську. Крім етнічних поляків, у Коронному

війську було чимало українців (галичан, волиняків, холмщаків та подоляків). Можливо, трохи менше становили „литвини” (етнічні литовці, білоруси, українці з Полісся, Київщини, Сіверщини). Були також литовські татари і наймана сербська кіннота. У війську досить пропорційно були представлені піхота, кавалерія (важка й легка), артилерія.

Загальне керівництво цим військом здійснював князь Костянтин I Острозький (1460 – 1530). Представник старовинного православного українського роду з Волині (його родове гніздо – славетний Остріг), покровитель Православної Церкви й української культури, князь уславився, насамперед, як полководець та адміністратор. Сучасники змальовують його, як людину невисокого зросту та непоказної статури, скромну й невибагливу. Смагляве обличчя, темні проникливі очі, довге чорне волосся, довгі вуса й пишна борода... Непоказний з першого погляду, князь Костянтин перевтілювався на полі битви і нагадував тоді лева. Це впливав талановитий художник, зобразивши князя під час битви так, що волосся на його голові, вуса й борода нагадували левову гриву. Неймовірно хоробрий, він не втрачав розсудливості в найгарячіші моменти і вправно керував армією. Тож не випадково князь був улюбленцем короля Польсько-Литовської держави Зигмунда I Старого, котрий обсилав його почестями та титулами: князь обіймав посади старости брацлавського, луцького, звениго-

родського й вінницького, маршала волинського, каштеляна віленського, воєводи троцького, врешті-решт великого гетьмана литовського! Саме князь Острозький громив ординців на Волині впродовж 1486 – 1490 рр., успішно боронив від них Рівне 1496 р., переміг напасників під Вишневцем (1512 р.), Сокалем (1519 р.), Вільшаницею на Київщині (1524 р.) тощо. Разом з майбутніми королями Олександром та Яном Ольбрахтами здійснив похід під Очаків і в липні 1497 р. розгромив кримського хана, взявши в полон його командувача – Менглі-Гірея. Змагаючись з московитами на Сіверщині, він зазнав поразки від переважаючих сил противника 1500 р. (біля Ведроші) й потрапив у полон. Просидівши довгий час у вологодській в'язниці, князь прийняв пропозицію перейти на службу до московитів, але за першої ж okazji втік на Батьківщину (через сім років) і знову очолив „литвинів”. 13 серпня 1508 р. в битві під Оршею він узяв переконливий реванш за Ведрошівську поразку, а 1513 знову розбив тут потужний московський загін. І ось доля ще раз звела його під стінами Орші з тими самими ворогами! Сподвижниками Костянтина I в цій виправі були литовський князь Юрій Радзивіл – „Геркулес” і поляки Януш Сверчовський та Войцех Самполинський...

Московити укріпилися на лівому боці Дніпра й не хотіли, як тоді казали, „дати поле” для битви, їхнє військо складалося майже суціль з кавалерії, й чисель-

но „литвинів” переважало. Деякі джерела називають навіть число 80 тисяч, але це – явне перебільшення. Головнокомандувачем був князь Іван Челяднін, його помічник – князь Михайл Булгаков-Голіца, воєводи – Григорій Давидов та Іван Тьомка-Ростовський.

Перебуваючи в програтій позиції, князь Острозький зважився на рішучу й хитру акцію, котра різко змінила становище. Зімітувавши підготовку до форсування Дніпра в одному місці, він, користуючись тим, що береги були вкриті густим лісом, перекинув військо в інше. Там вночі проти 8 вересня 1514 р. було збудовано дерев'яний міст на діжках, яким переправилася артилерія та піхота, після чого міст не витримав навантаження. Однак, знаючи рідні дніпрові береги, українці й білоруси повели кінноту вбхід. Дніпро вони форсували, втративши при цьому тільки одного вояка. Ранком 8 вересня перед ошелешеними московитами поставало все військо їхніх супротивників (українсько-білорусько-литовсько-польське). Свої найліпші сили разом з артилерією князь поставив у центрі, а на фланги перекинув легку кінноту і гірше озброєну піхоту. Позаду правого крила він улаштував засідку, куди скерував частину артилерії та піхоти. Вмілим розташуванням війська у т.зв. старопольському строю, використавши рельєф місцевості, князь Острозький посилив свою перевагу. Московське ж керівництво не виявило ініціативи – поставило свої

сили за звичним ладом у вигляді ромба: передова сторожа, полки правої та лівої руки, у центрі – „великий полк”, а позаду – тилова сторожа. Покладаючись на чисельну перевагу, Челяднін до того ж надмірно розтягнув полки.

Не чекаючи, поки московити наступатимуть, щоб скинути військо князя Острозького в Дніпро, він сам розпочав воєнні дії й цим здобув ще один козир, вже третій у цій битві. Близько полудня Самполинський кинув у бій свою легку кінноту проти московського полку правої руки, не даючи йому змоги оточити „литвинів”. Московити однак встояли й самі перейшли в наступ, але наштовхнулися на другу лінію оборони (піхота й артилерія), котра зупинила ворога. Цієї миті ліве крило армії князя Острозького перейшло в контрнаступ. Тут активно діяли поляки разом з українцями (самих волиняків налічувалося одна – півтори тисячі чоловік). Ніби морські хвилі, тричі піднімалися в наступ воїни лівого крила і врешті-решт змусили ворога відступити. Тим часом розгорілася битва й на іншому фланзі, де стояли переважно „литвини”. Сам Острозький повів у бій литовців, українців і білорусів проти лівого московського полку та потіснив останній. Тоді Челяднін кинув туди підкріплення. Відчувши, що настає критичний момент, Острозький вдався до воєнних хитрощів. Умовним сигналом він дав знак імітувати відступ, московська кіннота погналася за

Битва під Оршею. 8 вересня 1514 р. Художник А. Серебряков. Олівець, папір. Розмір 72х40 см. 2008 р.

„втікачами”, прагнучи скинути їх у Дніпро. Але „втікачі” навели московитів на свою засідку. З прибережної гущавини гримнула артилерія, а „втікачі” розвернулися на 180 градусів і разом з вояками, що сиділи в засідці, ринули на спантеличеного ворога. Раніше від першого ж залпу загинув воєвода Іван Ростоцький. Московська кіннота в паніці кинулася тікати. За нею рушило об'єднане військо на чолі з князем Острозьким. У запалі погоні воно змело й великий полк московитів, який удалося загнати на грузькі береги річки Кропивної і там майже повністю знищити. Водночас другий ешелон війська на чолі зі Сверчевським вдарив по інших московських полках. Це призвело до тотального розгрому. Погоня за московською армією, що втікала, припинилася аж опівночі. Упродовж восьми миль поля були вкриті тілами московитів. Їх загинуло чи втопилося в Дніпрі та Кропивній понад 30 тисяч. У полон взято Челядніна, вісім воєвод, 37 значних бояр, дві тисячі дворян, захоплено багаті трофеї, у тому числі всі московські прапори... У війську князя Острозького полягло чотири тисячі вояків. Унаслідок перемоги від ворога було очищено значну територію та відкрито шлях на Смоленськ...

Звістка про перемогу під Оршею облетіла всю Європу. Були навіть спеціально видані чотири брошури латиною та німецькою мовою, в яких король Зигмунд I та нунцій Пізо розповідали про битву папі

Леону X. Про цю битву писали українські, білоруські, литовські, а надто польські хроніки, насамперед Б. Ваповського, М. Бельського, М. Стрийковського, Ю. Деція тощо. Вони порівнювали битву під Оршею з перемогою римського полководця Сципіона Африканського над славнозвісним Ганнібалом при Замі (202 рік до н. е.), називали князя Костянтина I „Сципіоном руським” (чи треба додавати, що, називаючи князя „руським” („русинським”), вони зовсім не мали на увазі сучасне „російський”). Сам князь, щедро обдарований королем, побудував на честь перемоги дві православні церкви у Вільнюсі (Свято-Троїцьку та Свято-Микільську). Ще одну блискучу пам'ятку про битву під Оршею зберегла картина „Битва під Оршею”, намальована її учасником, учнем знаменитого художника Лукаса Кранаха Старшого. Цікаво, що на одному полотні він відтворив різні моменти битви, і тому князь Острозький зображений там аж тричі. Ця картина є чи не найкращим баталістичним полотном доби Відродження і нині милує око глядачів у Національному музеї Польщі, що у Варшаві. Битва під Оршею 1514 року є найславетнішою в історії білоруського, українського, литовського та польського народів. Вона надихала поневолені народи на боротьбу з московськими колонізаторами й тому останні так люто нищили пам'ять про неї.